

A nagy olvasó

MÁRKUS BÉLA: A BETOKOSODOTT KUDARC

Régóta tudjuk néhányan, hogy Márkus Béla a legnagyobb olvasók egyike. Érdeklődése, olvasási kedve mit sem csapant a múltó évekkel. Azon kevés kritikus közül való ő, akik nemcsak ifjúkorukban írnak rendszeresen kritikát, hanem később is talán legfőbb szakmai feladatuknak érzik a művek rendszeres és szigorúan szakszerű értelmezését, bírálatát.

Öröm számomra, hogy végre sorra megjelennek Márkus Béla könyvei, s az utóbbi időben végre több elismerésben is részesült kritikai munkássága. Több mint negyedszázados fölöttébb serény szakmai munkájáról az utóbbi esztendőig

mindössze egy vékony kötete

adott kézbevehetően számot. Pedig akik követik Márkus Béla munkásságát, tudták, hogy a legfelkészültebb, legalaposabb és legszigorúbb kritikusok egyike ő. 1996-os évben ebből a feltűnő hiányosságból törlesztett a könyvkiadás valamit. Egy irodalomtörténeti munkája és két tanulmánykötete is megjelent Márkus Bélának egy év leforgása alatt.

A betokosodott kudarc című könyve a kisebbségi magyar irodalmi tárgykorú írásaiból – régiekből és újakból – ad válogatást. Reprezentatívan dokumentálja Márkus Béla irodalomszemléletének fő vonásait, kritikai és tanulmányírói munkásságának karakterét és alakulását, formálódását is.

Irodalomszemléletét az egymást dinamikusan váltó irodalomelméleti divatok ellenére mindvégig kiegyensúlyozottság, határozott szemléleti biztonság jellemzi. Írásai az esztétikumot összetetten szemlélik, sohasem állítják szembe sem az erkölccsel, sem az író közösségi felelősségével, hivatásából következő küldetésével, feladataival. Munkássága egyértelmű törekvést mutat arra, hogy a középúton oldja fel a Székely János által oly találóan kifejtett dilemmát. Eszerint a mai költészet nem tud egyszerre hatékony, kommunikációképes és ugyanakkor korszerű is lenni. Ha kommunikációs igényét megőrzi, konzervatív lesz, ha igazán modern akar lenni, kénytelen lemondani a kommunikációról. Így viszont a szerepét, értelmét veszíti el. Márkus Béla kétszer is idézi Székely János gondolatát. Nem véletlenül.

Újabb írásaiban igen elmélyülten, alapos elméleti háttérismeretek birtokában elemzi egyfelől a valóságvonatkozásokat egykor kihívóan megtagadó modernség nem egy képviselőjének azt a későbbi felismerését, hogy a művészetszemlélet történeti tapasztalatait igenis komolyan kell venni: a gyökértelen, önnemző modernség

Széphalom Könyvműhely
Budapest, 1996
264 oldal, 440 Ft

lényegében önmagát számolja fel. Csak ideig-óráig elégítheti ki az alkotót magát is. Markó Béla klasszicizálódó pályafordulatának – a költő önértelmezéseire is támaszkodó – plasztikus megvilágítása éppúgy példa lehet erre, mint a vajdasági irodalmi viták elemző bemutatása. Ez utóbbi tanulmány az Új Symposion egykori vezéregyéniségének kései 'önkritikáját' is idézi: 'Kétfelől fúrtuk a levegőt / s mint Szindbád a csontból a velőt / kiütöttük a nemlétezőt.'

Összetetten elemzi Márkus Béla több írása

az irodalom és a közösség mély belső összefüggéseinek jegyeit,

a nemzeti irodalom autonóm értékeit. Teljesen idegen tőle az a manapság divatos szemlélet, amelyik a magyar irodalomértelmezésből kiiktatja az erkölcsi és közösségi vonatkozásokat, de a nemzeti sajátosságokat is, s más irodalmak történelmét állítja mértékéül. Számtalan példával, hivatkozással – Juhász Erzsébettől, Markó Bélától Sziveri Jánosig – mutatja meg Márkus Béla, hogy az irodalomnak igenis fontos szerepe van, vagy fontos szerepének kellene lennie ma is a nemzet önazonosságának, önismeretének és öntudatának az ápolásában is. De ugyanebben a vonatkozásban idézi közvetlenül vagy közvetve Danilo Kiš ('senki büntetlenül ki nem kapcsolhatja magát a közösségből'), Hermann Broch ('a nem etikai bázison teremtett esztétikai értékek önnön ellentétükbe, nevezetesen giccsbe csapnak át') vagy Heidigger ('minden nagy dolog abból született, hogy az embernek hazája és nemzeti hagyománya van') nézeteit.

A ma Cs. Gyimesi Évától Grendel Lajosig oly evidensnek tekintett és a közösségi gondokat viselő irodalommal szemben értékítéletként hangoztatott ellentétet, a 'közösség- és szabadságközpontú' irodalom szembeállítását Gáll Ernő szelíd megjegyzésének az idézésével kérdőjelezi

meg: 'vajon egy elnyomott közösségért folytatott harc nem a szabadságért folytatott harc-e egyszersmind'. Hosszan lehetne még idézni Márkus Béla könyvének azokat a hivatkozásait, amelyekkel tág összefüggésekbe állítja ezt az utóbbi időben sokak szerint már egyértelműen az 'ügynéklüliek' javára eldőlt vitát.

Ezt azért tartom az egyes írásokon túl is fontosnak, mert meggyőződésem, hogy az az irodalom, amelyik programosan kikapcsolja magát a közösség ügyeiből, az a közösség szempontjából fölszámolja önnön jelentőségét, fölszámolja önmagát. S ez éppoly művészet-idegen törekvés, mint a programos, tehát nem belső szükségéből táplálkozó 'közügyiség'. Ha e két – teoretikusan és természetellenesen szembeállított – tendencia közül bármelyik kizárólagos szerephez jut egy nemzet kultúrájában, az nagyfokú elszegényedést jelent, hiszen ezek tulajdonképpen egymásban tükröződve mérhetik meg igazán önmagukat is.

Márkus Béla könyvének fontos érdeme, hogy ezt a szemléleti szembesítést következetesen és mindkét irányban engedmények nélkül végzi. Kányádi Sándor költészetének sematikus korszakát, Sütő András naplójának némely problematikus elemét, Vajda Gábor délvidéki irodalomtörténetét például éppúgy ízekre szedi, mint a modernkedő teóriákat.

Régi sajátossága Márkus Béla írásainak a filológiai aprólékosság, precizitás, jobb hangsúllyal mondvá:

a tények tisztelete.

Példaanyaga mindig fölöttébb bőséges. Ez némelykor meg is nehezíti az olvasást. Olykor egy-egy irgalmatlanul hosszú mondatába külön tanulmányba való ismeretet, kételyt, kérdést zsúfol. Szereti a párhuzamos szerkezetű mellérendelő mondatokat dokumentálóan sorjáztatni. Ezek néha ki is ütköznek egyébként választékos stílusából. (Miként a többször szereplő

'úgy fest' is.) Az aprólékosságnak azonban igen komoly funkciója van Márkus Béla írásaiban. A tények igen bőséges felvonultatásával éppen az ellen a tényeket semmibevevően ideologikus szemlélet ellen cselekszik, amelynek jellemzésére gyakran idézi Fichte mondását: annál rosszabb a tényeknek. Márkus Béla annyi tényt felsorol egy-egy észrevétele igazolására, hogy azokat már nem lehet semmibevenni. Így dokumentálja meggyőzően az erdélyi magyar irodalom sematikus korszakának az elnyúlását egészen a hatvanas évek közepéig.

A bőségesen idézett tényanyag

teszi vitathatatlanná mindazokat a jelentős korrekcióit is, amelyekkel egyoldalú beállítást, torzításokat cáfol meg (Molnár János könyvéről szólva; a vajdasági vitákat elemelve), rögzült ismereteket (Gaál Gábor és a Korunk szerepét taglalva) korrigál. Nem egyszer az adott tárgy legavatottabb ismerőit ösztönzi körültekintőbb vizsgálódásra (Kántor Lajos, Bori Imre, Szeli István könyvének bírálatában). A tények aprólékos számbavételét az indokolja Márkus Béla munkáiban, hogy az ő jellegzetes írásai nem recenziók és nem esszék, hanem szaktanulmányok, melyekben a hibák maradéktalan felsorolása szakmai kötelesség. A szakkritikában nem elegendő az, ha csupán a hibák jellegére mutat rá a kritikus, egyenként is föl kell tárni azokat. Erre az aprólékos 'kivesésésre' klasszikus példa Márkus Béla kötetének két utolsó írása, melyben két 'irodalomtörténet' (Vajda Gábor és Határ Győző könyve) – képtelenségeit bírálja és dokumentálja rendkívüli részletességgel.

A nagy olvasó és a kitűnő filológus belső szakmai jutalma az, hogy tanulmányai igen gazdag mögöttes ismeretanyaguk révén tágassá válnak. Az adott életművön belüli vonatkozások mellett a külső párhuzamok, szembesítések növelik meg az írások horizontját. Példák bőven kínál-

koznak. Markó Béla válogatott kötetéről írva, költészetének szemléleti fordulatát a kötetből kihagyott verssel is találóan jellemzi: 'nem változott meg semmi: jártamkeltem, / mint bolond szentjánosbogár a kertben, / s mert kőről kőre léptemet vigyáztam, / még múltó nyomom sem maradt a sárban'. Köntös Szabó Zoltán regényének (*Fehér zászló Erdély felett*) elemzését, bírálatát pedig az teszi izgalmassá és elgondolkodtatóvá, hogy összeveti 'ellenregényekkel', s nemcsak *Az elsodort faluval* és *A fáklyával*, hanem leginkább megszívlelendően Pacurariu *Labirintusával*.

Mindezek az erények, a kiegyensúlyozott szemlélet, rendkívül alapos tájékozottság, dokumentáló eltökéltség, Márkus Béla régebbi írásaiban is egyértelműen megnyilatkoztak már. Újabb tanulmányaiiban ezekre még nagyobb figyelmet fordít, de emellett feltűnik egy új vonás is. Ez pedig az, hogy az utóbbi években készült tanulmányaiban széleskörű modern irodalomelméleti ismeretek hatékonyan segítik a művek esztétikai alkatának megragadását. Nem egyetlen elméleti iskola hatásáról van szó, hanem fölöttébb sokirányú és nyitott elméleti tájékozottságról. Márkus Béla a modern poétika érvrendszerével, fogalmaival is megvilágítja az egyes életművek új értékeit. Ugy hasznosítja a modern irodalomelmélet fogalomkészletét, hogy

**nem az elméletből, hanem mindig
a művekből indul ki,**

az elméletet sohasem tolja a művek elé. Irodalomszemléletének higgadt megalapozottságát tanúsítja az is, hogy modern irodalomelméleti fogalmakat éppen azoknak a műveknek az elemzésében kamatoztatja leginkább, amelyek a Székely János által megfogalmazott ellentétek feloldását kísérlik meg: nem rekednek meg a kommunikáció megszokott módozatainál, de nem is mondanak le arról, hogy jelentésük és jelentőségük legyen az egyén és a közösség

létkérdéseit illetően. Úgy modernnek, hogy nem állítják szembe az 'ismeretelméleti' és az 'ontológiai' jelleget.

Márkus Béla kötetének legjobb írása, Kányádi Sándor *Sörény és koponya* című kötetének mintaszerű elemzése éppúgy kínáló példa erre, mint Székely János (*A másik torony*) vagy Szilágyi István (*Agancsbozót*) regényének a bemutatása. Kányádi Sándor újabb költészetének sajátosságaiiban egy sereg párhuzamot talál a posztmodern irodalom jellegzetességeivel, a törléstől a paratextus (cím, alcím, ajánlás, stb.), az alulmegnevezés (az 'understatement') szerepének felértékelődéséig, a műfajok 'rovancsolásá'-ig. Ezeket sorra számbaveszi, de föltárja ezeknek az elemeknek az erdélyi magyar költő léthelyzetével, az erdélyi magyarság sorsával való mély összefüggéseit, például azt, hogy 'a krónika adekvát műfaja a középkornak', vagy azt, hogy 'Kányádi fonákjáról kényszerül szemrevételezni a wittgensteini tézist: vannak vidékek, ahol a szavaknak nemcsak jelentése, de a használata is tiltott, s ahol még a hangzók, még az írásjelek is jelentéseseek lehetnek'. S azt is, hogy milyen nagyon fontos szemléleti elem az irónia, de vannak helyzetek, amelyekben az irónia felfüggesztése elkerülhetetlen.

Jóllehet az is tény, hogy 'a huszadik század végének romániai magyar nemzetiségi költője nem építheti tovább elődei természet- és szülőföldkultuszát, s nem erősítheti általuk a helytállástudatot'.

Székely János és Szilágyi István regényéről szólva jegyzi meg, hogy 'a két mű – hazai vakbuzgó hívek számára – akár példatára is lehetne a posztmodern szemléletű epikai eljárásoknak', majd sorra veszi, hogy miképpen jellemezhető az egyik a palinódia, a visszavonás, a másik a képtelenség elvének hangoztatásával. Márkus Béla írásaiban Wittgenstein, Jakobson, Bourdieu, Brian T. Fitch, Todorov, Mc Hale, Fokkema és még oly sok más szerző gondolatait kamatoztatja. Az elméletnek a mű elé helyezését, a 'legmodernebb (mert legdivatosabb)' nézetek

kizárólagos érvényesítését viszont elutasítja.

Innen az ironikus szókapcsolat, a 'legmodernebb (mert legdivatosabb)' gyakori ismétlődése írásaiban. Könyve értékes írások foglalata, fontos szakmai segítség a kisebbségi magyar irodalmak korszerű megismeréséhez.

Görömbei András